

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS 1613 METŲ ŽEMĖLAPIO TEKSTAS

Mikalojus Kristupas Radvila, nuo 1579 m. būdamas didžiuoju maršalka, nuo 1590 m. Trakų, o nuo 1604 m. Vilniaus vaivada, pasirūpino, kad būtų padarytas kuo tikslesnis ir kuo daugiau žinių teikiantis krašto žemėlapis. Tomas Makovskis, jo dvaro geografas, kaip jis pats save vadina, tokį žemėlapių 1581–1596 m. parengė ir nuvežė į Olandiją, kad ten būtų išraižytas vario plokštėse ir padaugintas. 107x82 cm dydžio žemėlapis buvo išspausdintas 1613 m. Amsterdame. Vienintelis išlikęs jo egzempliorius šiuo metu yra Švedijoje, Upsalos universiteto bibliotekoje – Carolina Rediviva. Jo tekstas susideda iš pagrindinės dalies (A), esančios žemėlapiu apačioje tarp ornamentu papuošto frizo ir kartografinio vaizdo aprėminimo, ir aiškinamosios dalies (B), esančios kartografiniame raižinyje prie atskirų geografinių objektų. Vėliau, nukirpus devynių skilčių spausdintą tekstą (A) ir pašalinus frizą, žemėlapis, nekeičiant jo kartografijos, buvo leidžiamas pakartotinai: Henriko Hondijaus 1630 m. leidime tekstas įdėtas antroje žemėlapiu pusėje, tačiau jis paimtas iš Merkatoriaus atlaso. Nuo 1631 m. Makovskio žemėlapis, apkarpytas, bet su nepakeista kartografija, pradedamas dėti į Amsterdame leidžiamą Vilhelmo Blau (Blaeu) atlasą, turintį antraštę Appendix Theatri, A. Ortelii et Atlantis G. Mercatoris, vadinasi, laikomas Merkatoriaus atlaso papildymu. Nuo 1637 m. žemėlapis spausdinamas sumažintas ir koreguotas, su Makovskio tekstu antroje lakšto pusėje. Šis naujasis Blau atlasas nebevadinamas Merkatoriaus atlaso priedu, o jo tituliniame lape parašyta: Theatrum orbis terrarum sive atlas novus in quo tabulae et descriptiones omnium regionum, editae a Guiljet et, Joanne Blaeu. Amsterdami, 1640.

Palankiam skaitytojui

Rūpestingai, kaip sugebėdami, parengę šį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės geografinį žemėlapių, pamatėme, kad reikia dar ką ne ką pridėti apie tos šalies atskirus regionus ir juose gyvenančių žmonių papročius, kad neleistume plisti įvairių autorių raštams ir nuomonėms. Jie savo knygoje daug netiesos apie šią šalį pripasakojo, ir mes, stengdamiesi visa tai išaiškinti, patyrėme, kad jų raštuose daug kas ne tik netikra, bet dargi priešinga.

Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė labai plati ir labai garsi šalis. Ją drėkina žuvingi tvenkiniai, ežerai, didelės ir vandeningos upės, iš kurių žymiausios yra tos, kurios tinka laivybai: Chrononas, dabar vadinamas Nemunu, Rubonas, dabar pavadintas Dvina, Boristenas, arba, paprastai sakant, Dnepras, Būgas, Pripetė, Vilija, Berezina, Ščara, Šventoji, Nevėžis, Svisločė, Slučė, Lanė ir kitos. Joje gausu puikių girių, kuriose galima medžioti, prisirinkti medaus ir kurios taip pat teikia pakankamai medžiagos namų ir laivų statybai bei pelenų gavimui. Ši šalis iš visų pusių turi gerus, neklaidžius, lengvai važiuojamus kelius (priešingai kai kurių rašytojų nuomonei, kad į ją galima patekti tik žiemą), ir keliautojas, vykdamas iš Lenkijos, gali čia ateiti (kaip sakoma) nesušlapęs kojų. Čia gerai dera visų rūšių javai, jie visada prinoksta ir tinkamą

derlių duoda. To derliaus gausumą gali paliudyti garsūs Karaliaučiaus ir Rygos uostai, kurie javus, laivais iš Lietuvos atvežtus, į užjūrio šalis gabena. Dėl to dabar lietuviai varo plačią prekybą su kitomis tautomis, nes, be visų rūšių javų: rugių, kviečių, miežių ir kt., jie išveža linų, kanapių, jaučių odų, taukų, vaško, pelenų, dervos, taip pat žvėrelių, ypač kiaunių, bebrų, lapių, kailiukų ir daug ko kito. Nors aukso, sidabro ir vario kasyklų neturi, tačiau šių dalykų visada užteko ir užtenka, ir ne daiktai į daiktą mainomi (kaip kiti rašo). Pinigus ši giminė išleidžia pirkdama įvairius kvapsnius, skanėstus, gėralus bei auksu siuvinėtus šilkinus audinius.

Dabar šioje šalyje gausu miestų, pilių ir dvarų, iš kurių žymiausias yra Vilnius, visos valstybės sostinė, garsus ir labai didelis miestas kartu su priemiesčiais užimantis dvi germaniškas mylias, įsikūręs Vilijos ir Vilnios santakoje. Iš jų ta, kuri davė miestui vardą, yra mažesnė, o kita – ir didesnė, ir tinkama laivybai. Už keturiasdešimt mylių prie Kauno ji įteka į Nemuną.

Pačiame mieste daug puikių pastatų, ir valstybinių, ir privačių. Medinių namų šiuo metu yra nedaug, ir jie stovi tolimesnėse, nuošalesnėse vietose bei priemiesčiuose. Yra taip pat dvi pilys, ne tiek stiprios, kiek gražios; viena stovi vadinamame Tauro kalne, dar pagonybės laikais statyta, tačiau dėl senumo jau apgriuvusi; kita stovi slėnyje, kur Vilnia įteka į Viliją ir kur brangiai buvo pastatyta vyskupystės bažnyčia. Be to, mieste yra daug kainavusių Romos tikėjimo ir rusų apeigų bažnyčių, veikia Jėzaus draugijos akademija, pražydusi įvairiais mokslais. Prie graikų apeigų bazilikos, pavadintos palaimintosios mergelės Marijos vardu, savo būstinę turi rusų metropolitas. Šioje kunigaikštystėje yra ir kitos Romos tikėjimo vyskupystės, būtent žemaičių ir Jonavos, kitaip vadinamos Lucko. Yra ir graikų apeigų vyskupų, žmonių vladyskomis vadinamų, priklausančių Romos bažnyčiai, jos priklausomybei pasidavusių 1596 m. Jų katedros yra Polocke ir Pinske.

Šioje kunigaikštystėje gražiai klesti dvi kolegijos: Polocko, kurią įkūrė Lenkijos karalius Steponas, laimėjęs daug pergalių prieš Maskvą, ir Nesvyžiaus, įsteigta to miesto kunigaikščio. Reikšmingi taip pat vyriausybiniai miestai: Trakai, Kaunas, Gardinas, Brasta, Polockas, Minskas, Mogiliovas, Naugardukas, ir kunigaikščių – Sluckas, Nesvyžius ir Biržai.

Mažesniuose miestuose rečiau rasi hipokaustų*. Patalpos viduryje statomos krosnys duonai kepti ir valgiui virti ir (kaip kitose provincijose) nėra dūmtraukių. Dūmai išeina pro duris, langus ir tam tikrą lango pavidalo skylę lubose, niekad niekam neišgraužta akių (kaip kai kas tvirtina). Tas pat ir kaimuose, išskyrus dvarus ir kilmingųjų rūmus, kurie paprastai yra daug erdvesni ir patogesni. O didikai turi gražius rūmus ar pilis, iš lauko išpuoštas užsienio pavyzdžiu ir viduje brangiai apstatytas. Kai kurios iš jų apsuptos mūro sienomis, pylimais ir turi daug kariškų pabūklų.

Žemaitijos kaimiečiai gyvena labai ilgose trobose, bet ne šalmo išvaizdos ir nesėdi kartu su gyvuliais aplink sukurtą to šalmo vidury laužą (kaip daugelis teigia ir, vadovaudamiesi kitų pasakojimais, man atrodo, klysta). Žiemą trobos viduryje užkuriamas židinys, prie kurio kaimiečiai šildosi ir verda valgį. Ten laikomi naminiai gyvuliai ir namų manta; didelėje patalpoje visiems užtenka vietos; kaip tvirtina ir Kromeris pirmoje knygoje apie Lenkijos padėtį, žmonės taip daro dėl gyvulių, kad jie per šalčius, kurie būna labai dideli, nesušaltų.

* Hipokaustas (gr. *hypokaustos*) – sen. gyv. patalpų ir pirčių šildymo sistema: atskiroje patalpoje krosnies įšildytas oras kanalais tiekiamas į kitas patalpas. (Red.)

Apie lietuvių kilmę ir Lietuvos vardą rašytojai įvairiai rašo ir įvairias nuomones reiškia, bet mes, kad būtų trumpiau, jų nekartosime ir tais dalykais besidomintiems patarsime pasiskaityti Mechovijaus IV knygos 39 skyrių ir II knygos 2 skyrių apie Lietuvą. Yra Jodoko Decijaus apie Jogailos giminę ir t. t., bet apie tai užteks, o dabar pereisime prie lietuvių naujųjų papročių.

Lietuvių giminė džiaugiasi daugeliu laisvių. Ji yra labai draugiška, civilizuota ir svetinga, nepažįstamus ne tik mielai pas save priima, bet ir pavaišina, pakviečia lankytis ir gražiai palydi. Papročius tų, su kuriais gyvena, ypač svetimųjų, lengvai priima. Kare ypač pasižymi raiteliai. Į karą joja išmankštintais žirgais, o ne tais mažais ir silpnais arkliais (kaip kai kas rašo), kuriuos naudoja ūkio darbams. Kai kurie didikai, nepaisydami išlaidų, laiko kaimenes žirgų, atsivestų iš Italijos, Vokietijos ir Turkijos. Ginklai tokie pat kaip lenkų. Kariauja tik tada, kai esti užpulti, ir ne tik žiemą, kaip rašo kitataučiai istorikai, nepažįstantys provincijos tvarkos.

Lietuvių rūbai gana puošnūs, pasižymi įvairumu. Žmonės gyvena švariai. Be nupenėtų galvijų ir visokių gyvulių bei naminių paukščių mėsos, valgo laukinius gyvulius ir žuvis, pridėję įvairių prieskonių ir įdarų. Iš medaus, vandens ir apynių daro gėrimą, kuris, pridėtas vyšnių sulčių ir įvairių prieskonių, didikų namuose užkastas ir palaikytas šimtą su viršum metų, savo skoniu ir aromatu, regis, net malvazijos vyną pranoksta. Vyną vartoti pradėjo ne taip seniai, bet taip įprato, kad dabar net prastuomenė pokyliuose jį geria. Jis vežimais gabenamas iš Vengrijos, o iš Ispanijos, Prancūzijos ir nuo Reino pristatomas į Lietuvą laivais per Karaliaučių ir Rygą.

Kaimiečiai gyvena vargingai ir skurdžiai, maitinasi galvijų, kurių laiko dideles bandas, mėsa ir juoda duona, ištepta riebalais. Šių gėrybių jie turi apščiai. Per iškilmingas šventes geria šiltą vyną, alų ir vandeniui atskiestą midų, bet šių dalykų jie rečiau ragauja.

Lietuviai, atmetę bjaurų demonų garbinimą, Kristaus tikėjimą priėmė tada, kai Lietuvos didysis kunigaikštis Jogaila vedė Lenkijos karalienę Jadvygą ir kartu su broliais Vytautu, Borisu ir Švitrigaila 1386 m. vasario 14 dieną Krokovoje iš Gnezno arkivyskupo Bodžantos priėmė krikštą (tada buvo padėtas Lenkijos ir Lietuvos sąjungos ir unijos pagrindas); jų pavyzdžiu pasekė Lietuvos kilmingieji, ir prastuomenė mielai priėmė krikštą, o priėmusi tikėjimą išlaikė jį iki šiol, kai jau mūsų laikais iš Vokietijos į Lenkiją atėjusi erezija taip pat ir Lietuvą užkrėtė, betgi pagal krikščioniškus papročius, kaip ir kitos katalikiškos tautos, tebegyvena. Senuosius savo papročius, apie kuriuos Enėjas Silvijus rašo, visai atmetė, ir, reikia manyti, kad jau arba visiškai jų išsižadėjo, arba kad jų protėviai niekuomet jų ir neturėjo, o tai labiau panašu į tiesą.

Taigi palaiminga kunigaikštystė, atnaujiniusi ir sustiprinusi tradicinę sąjungą, vieningu susitarimu 1569 m. susijungė su Lenkijos karalyste į vieną valstybę ir tarsi visiškai suaugo į vieną kūną, išsaugodama savo teises ir laisves (savo vyriausybę ir pareigūnus Lietuva, aišku, tebeturi kaip ir anksčiau). Susijungimas įvyko visų pritarimu ir ne iš baimės, kaip kai kas nežinodamas tvirtina, nes laimingai susijungusios pusės viena kitai padeda prieš bendrus priešus. Istorijos mylėtojai, tikriausiai norėsi apie tuos dalykus daugiau sužinoti, tad kreipkis į istorikus, nes mes čia trumpai išdėstėme tai, ką reikia pasakyti, kad būtų teisybė ir norėdami ištaisyti kai kurių istorikų klaidas. Jeigu pats atvyktum, ir tu ne ką kita pastebėtum, o tai, ką iš mūsų sužinojai. Tuo tarpu lik sveikas ir šį kilniojo kunigaikščio veikalą su visu tuo, kas jame yra, atidžiai išnagrinėk ir mūsų šitą nors ir menką darbą nuolankiai priimk ir gera valia papildyk. Lik sveikas ir laimingas.

T. M. Len[ku] Geografas

Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.), parengė Juozas Jurginis ir Algirdas Šidlauskas, Vilnius: Mokslas, 1988, p. 85–89.